

УДК 069:339.375.2(476)

ТВОРИ ЗІ СТАТУСОМ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В
МУЗЕЯХ РЕСПУБЛІКИ БІЛОРУСЬ ХХІ СТОЛІТТЯ: АНТИКВАРНІ
РЕЛІКВІЇ

Віола Казаніна

Мінськ

В статті проаналізований контекст та особливості присвоєння протягом двох десятиліть ХХІ століття ряду художніх артефактів, які представлені в експозиціях державних музеїв Республіки Білорусь, статусу історико-культурної спадщини. Статус історико-культурної спадщини співвіднесений з міжнародними нормативами в даній галузі.

Ключові слова: антикварне мистецтво, музеї Білорусі; історико-культурна спадщина Білорусі; культурна, природна, усна та невідчутна тактильна спадщина.

The article analyzes the context and the features of acquisition during the first two decades of the 21st century of the historical and cultural heritage status to a number of artifacts which are on display in the expositions of the Belarusian state museums. The status of historical and cultural heritage correlates with international standards in this field.

Keywords: antique art; historical and cultural heritage of Belarus; cultural, natural, oral and intangible heritage of mankind; museums of Belarus.

Від початку ХХІ століття Республіка Білорусь, яка зміцнює свій суверенітет, прагне приділяти особливу увагу охороні пам'яток історико-культурної спадщини, етнокультурної ідентичності населення, а також плекає збереження тих видів мистецтва, що символізують цю ідентичність. У зв'язку з цим, об'єкти культури, що раніше цікавили досить обмежене коло вчених (мистецтвознавців, етнографів, істориків і краєзнавців), стали привертати увагу все більш широким верств суспільства нової Білорусі, а також білоруської діаспори в різних країнах світу. До таких об'єктів

відносяться: ряд елементів міського ландшафту та архітектури; історичні екстер'єри та інтер'єри магнатських резиденцій Білорусі часів Великого князівства Литовського, Руського і Жемантійське; предмети витонченого та декоративно-прикладного мистецтва нашої країни.

Для кожної країни її історико-культурна спадщина – своєрідна духовна основа легітимності державності, без якої складно підтвердити своє право на статус суверенної країни. У контексті історії та теорії мистецтва особливо значимим є те, що під «історико-культурною спадщиною» розуміють різні прояви мистецтва, в тому числі включений до них навколишній (природний і соціальний) ландшафт. Спадщина підкреслює індивідуальність кожної країни, народу, етносу, а також констатує приналежність всіх людей до єдиного світового співтовариства.

У Білорусі робота з надання статусу історико-культурної спадщини елементам мистецтва і культури почалася після приєднання країни до двох конвенцій ЮНЕСКО (абревіатура United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization – спеціалізованої установи Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури). Ці конвенції називалися: «Про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини» (1972), «Про охорону нематеріальної культурної спадщини» (2003). Перша конвенція була затверджена Указом Президії Верховної Ради Білоруської РСР № 2124-XI від 25 травня 1988 року, друга – Указом Президента Республіки Білорусь № 627 від 29 грудня 2004 року. Таким чином, обидві конвенції офіційно ратифіковані в Білорусі і спрямовані на охорону цінностей художньо-культурного простору нашої країни. В даному просторі об'єднуються: ландшафт, архітектура, образотворче та декоративно-прикладне мистецтво, мистецтво усної традиції, а також пов'язані з ними характерні поведінкові моделі народу нашої країни.

Характеризуючи явища, які підлягають охороні, члени ЮНЕСКО стверджують, що культурна і природна спадщина людства – це «пам'ятки:

твори архітектури, монументальної скульптури і живопису, елементи або структури археологічного характеру, написи, печери та групи елементів, які мають видатну універсальну цінність з точки зору історії, мистецтва чи науки; ансамблі: групи ізольованих чи об'єднаних будівель, архітектура, єдність чи зв'язок з пейзажем яких є видатною універсальною цінністю з точки зору історії, мистецтва чи науки; визначні місця: твори людини або спільні витвори людини й природи, а також зони, включаючи археологічні визначні місця, що є універсальною цінністю з точки зору історії, естетики, етнології, або антропології» [6].

Як відзначають фахівці з естетики, мистецтва усної традиції і арт-бекграунда Білорусі, посилаючись на нормативи ЮНЕСКО [8]: «нематеріальна культурна спадщина (від англійського «*Oral and intangible heritage of humanity*» – «усна і невлотима спадщина людства») – це зразки усної народної творчості та технології ремесел, які передаються від покоління до покоління, постійно відтворюються спільнотами та громадами в зв'язку з природним оточенням та історією, формують у них почуття самотності й наступності, сприяють творчості та повазі до культурного різноманіття. Основна цінність такої спадщини – оживлення традиції, її існування в побуті народу» [1, с. 11].

Оскільки в обох конвенціях мова йде про предмети та цінності, які міжнародне співтовариство принципово бажає зберегти, особливу увагу при виконанні цих міжнародних договорів перебирають на себе артефакти і явища, які вже протягом довгого часу розшукують, збирають, набувають, експонують, обговорюють, вводять в обіг на ринку знавці і любителі прекрасного, представники професійного, а також експертного співтовариства. І все це – з метою отримати оборотні кошти для придбання нових екземплярів. Такого роду цінності зазвичай об'єднані в колекції, а для забезпечення самої системи їх обороту в суспільстві задіяні ринкові відносини. Такі цінності мисляться як об'єкти народжені в життєвому

просторі кожного народу, який протягом багатьох століть зберігав їх, а тепер вони зберігаються з точки зору осяжної історичної перспективи інсайту.

Членами ЮНЕСКО давно формується список історико-культурної спадщини людства. З поміж білоруських номінацій такого роду статус першими отримали: Біловезька пуща, Мирський замок, палац Радзівілів в Несвіжі і Гедезична дуга Струве. Сьогодні розглядаються Серпневий канал, Спасо-Преображенська (Полоцьк) і Коложска (Гродно) церкви, костели в Синковічах, Мурованке, Кама, а також поліське дерев'яне зодчество XVI-XIX століть [3]. Ці пам'ятки історичної нерухомості в XXI столітті або уже активно функціонують як державні музеї або тільки вводяться до музейної сфери. Дана обставина вельми актуальна наразі, оскільки ще у XX столітті, наприклад, Мирський замок повільно перетворювався в занедбані руїни, а в палаці Радзівілів в Несвіжі розміщувався санаторій. Сьогодні ці пам'ятки історії та архітектури приймають потоки туристів і, виставляючи предмети антикварного мистецтва, а також проводячи концертні та інтерактивні заходи, приносять відчутний внесок до бюджету Республіки Білорусь. Їх функціонування і доходи від експлуатації є прикладом для інших музеїв, галерей, концертних майданчиків нашої країни.

Нерухомі пам'ятки приваблюють увагу антикварів в меншій мірі, оскільки продажам на аукціонах, а також обміну та розміщенню в комерційних експозиціях підлягають в основному збірки старовинного мистецтва, численні рухомі артефакти: картини, гравюри, ікони, книги, меблі, дрібна пластика, ювелірні прикраси, друки, монети, зброя, обладунки і т.д. Такого роду предметам рухомої спадщини також ведеться облік. У Державному списку історико-культурних цінностей країни, який постійно з середини 2000-х років веде Міністерство культури Республіки Білорусь [2], позначені близько п'яти з половиною тисяч об'єктів (матеріальних і нематеріальних). На них поширюються вимоги закону «Про охорону історико-культурної спадщини Республіки Білорусь» [7, с. 34]. Оскільки

рухомі артефакти даної категорії зазвичай виготовлені понад півстоліття тому, у відповідності до законодавства Білорусі, вони є *антикваріатом* – особливо значущими предметами, що мають естетичну, історичну, а також комерційну цінність.

Виходячи з рішення колегії Міністерства культури № 153 від 3 грудня 2008 року, при управліннях культури всіх областей створені колективи для атрибуції місцевої історико-культурної спадщини. До складу такого роду колективів входять мистецтвознавці, архітектори, вчені та музейні працівники. Те, що вони вважають цінним в своєму регіоні, номінують на розгляд Білоруської республіканської науково-методичної ради з питань історико-культурної спадщини при Міністерстві культури Республіки Білорусь. Рада являє собою незалежний громадський орган, що складається з архітекторів, істориків, культурологів та мистецтвознавців з науковими ступенями та званнями. Об'єкт (матеріальний артефакт або пам'ятка нематеріальної творчості певного регіону) в процесі номінування проходить експертизу, розглядається на засіданні ради, і, при її схваленні, вираженим шляхом відкритого голосування, отримує відповідний статус [7, с. 34], а також шифр, під яким він оперативно вноситься до державного списку історико-культурної спадщини.

В даному списку перераховано значний ряд його елементів: архітектурні та ландшафтні нерухомі пам'ятки, локальні обряди і традиції (як нематеріальна спадщина народу) різних частин Білорусі, а також близько 70 *музейних експонатів* з характеристиками антикваріату. Нематеріальні елементи не є об'єктом даного дослідження, а регіональна статистика наявності антикваріату (матеріальних артефактів) зі статусом історико-культурних цінностей в вітчизняних музеях [2] виглядає наступним чином (табл. 1).

Таблиця 1 – Рухомі історико-культурні цінності в музеях Білорусі

Області Республіки Білорусь

INSULA #3

Брестська	Вітебська	Гомельська	Гродненська	Мінська	Могилевська
Кількість рухомих історико-культурних цінностей (артефактів та їх колекцій) з шифрами					
3	5	2	21	37	-
Кількість музеїв, у фондах яких зберігаються перелічені історико-культурні цінності					
2	2	2	3	8	-

Ряд музеїв Білорусі мають у своїх фондах історико-культурні цінності. При чому, це музеї різного статусу і масштабу: скромні районні (Лепельський краєзнавчий музей, Клецький історико-краєзнавчий музей), обласні (Брестський краєзнавчий музей, Гродненський історико-археологічний музей), загальнонаціональні та вельми масштабні, як наприклад, Національний художній музей, Національний історичний музей [2]. Очевидно, що найбільша кількість історико-культурних цінностей мають в Білорусі не стільки «об'ємні», скільки «підприємливі» музеї [5].

Виходячи з аналізу найбільш відомих артефактів державного списку спадщини, в контексті їх антикварно-ринкової вартості, а також художньої та історичної значущості, можна зробити висновок, що історико-культурні цінності з музейних фондів Білорусі дуже різні за своєю комерційною вартістю. Наприклад, статус історико-культурних цінностей має невелика кістяна фігурка шахового короля та невибагливий дерев'яний самшитові гребінь для волосся з колекції історико-археологічного музею «Берестя» (єдиного в Європі археологічного музею середньовічного дерев'яного східнослов'янського міста XI-XIII століть; музей розташований в місті Брест, яке відсвяткувало у 2019 році своє тисячоліття). Дані артефакти (до внесення їх як національних цінностей до державного список історико-культурної спадщини Білорусі), безумовно, були вельми привабливими для археологів, краєзнавців, істориків мистецтва і етнографів, але, разом з тим, навряд чи б дуже зацікавили своєю ринковою вартістю комерсантів.

Однак, деякі елементи зі списку історико-культурної спадщини Білорусі вітчизняних та зарубіжних антикварів не можуть не цікавити. На сьогоднішній день в Національному історичному музеї Мінська експонується ряд вкрай цінних ювелірних виробів зі статусом історико-культурної спадщини. Найбільш відомими з них є: майже ідеальний за пропорціями та формою золотий витий браслет XII століття, оздоблений зооморфними кінцями, виявлений на місці середньовічного мінського замчища; та срібний поясний аксесуар – так званий «Пояс Вітовта», датований кінцем XIV – початком XV століття. Браслет був знайдений археологами у 1951 році в Мінську, а пояс – на початку 1990-х років в селі Литви Молодеченського району Мінської області.

Типологію золотого браслета, вагою 75,49 грами, пов'язують з крученими прикрасами раннього середньовіччя Скандинавії, які належать до символів особливого статусу їх власників – конунгів і ярлів (представники вищої скандинавської знаті). Браслет виявили на Мінському замчищі – місці заснування літописного Мінська, міста, яке вперше згадується легендарним літописцем Нестором (близько 1056-1114 рр.) у «Повісті временних літ» під 1067 роком під назвами «Меньск», «Менеск» у зв'язку із міжусобними конфліктами, що призвели до битви на Немізі між полоцьким князем Всеславом (1039-1101) і синами київського князя Ярослава Мудрого (978-1054). Всеслав походив із так званої полоцької династії Рюриковичів-Рогволодовичів, засновник якої Рогволод (близько 920-978) прибув у середньовічну Білорусь з варягами. Походження династії виводять від Оркнейських норвежців, знаменитих воїнів і мореплавців, які в IX-XIV століттях володіли Оркнейськими островами – архіпелагом з 70 островів в Північній Шотландії. Кому саме належав даний браслет в середньовічній Білорусі, ми можемо лише припускати, але, безперечно, це була видатна історична особистість.

Срібний пояс вагою в 805,4 грама з філігранно виконаним рослинним орнаментом, численними зображеннями птахів і гадюк – також був знайдений у мінській землі. На думку істориків, даний пояс міг бути подарованим великому князю Вітовту (1350-1430) кримським ханом Хаджі-Гіреєм (1397-1466), який народився в білоруській Ліді, а також був засновником Кримського ханства і династії Гіреїв. Як припускають експерти: «Пояс виготовлений в місті Кафа (нині Феодосія, Україна), а пряжки до нього – походять з італійської Генуї ... Складається з 11 поясних пластин, пряжки, наконечника та двох квадратних накладок. Він має ознаки як латинської стилістики (форма пряжки та наконечника), так і східної орнаментики (зображення птахів і гадюк на пластинах). Всі деталі пояса виконані зі срібла, велика їх частина прикрашена позолотою і чорнінням» [4]. На думку дослідників, такі пояси за часів Великого князівства Литовського, Руського і Жемантійського в Європі належали вищому нобілітету і були символами лицарської приналежності.

За вартістю матеріалу, з якого були виготовлені ці знамениті музейні предмети (золото і срібло), браслет і пояс вже мають безперечно високу ринкову вартість, яку багато разів збільшує історико-культурно-географічний «шлейф», що тягнеться за їхнім походженням, типологією та високохудожніми характеристиками. Безсумнівно, браслет і пояс – приклади так званого ексклюзивного музейного VIP-антикваріату, який характеризують: а) естетична цінність; б) рідкість твору; в) історична і культурна цінність.

Разом з тим абсолютно всі перераховані вище приклади відомих музейних артефактів Білорусі, а саме: недорогі декоративно-прикладні вироби (різьблена кістяна шахова фігура і дерев'яний гребінець), так і шедеври ювелірного мистецтва з дорогоцінних металів, так званий VIP-антикваріат (золотий браслет і срібний пояс) – внесені до державного списку історико-культурних цінностей з наданням першої категорії цінності [2].

Очевидно, що їх ринкова вартість, при процедурі внесення до державного списку спадщини, не дуже приймалася до уваги кваліфікованими експертами. Головний критерій, при отриманні статусу історико-культурної спадщини, – не ринкова вартість, а цінність та значення для історії, культури, а також самоідентифікації народу. Той факт, що Республіка Білорусь організувала діючу систему охорони історико-культурної спадщини (з повагою до мистецтва та культури сусідніх народів), що експонується в державних музеях республіки – свідчення послідовного руху країни до загального прагнення з боку міжнародного співтовариства в бік побудови справедливого, безпечного та рівноправного загальносвітового простору.

Джерела та література:

1. Дарашэвіч Э. Тэорыя фальклору : вучэб.-метад. дапам / Э. Дарашэвіч ; М-ва культуры Рэсп. Беларусь, Беларус. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў. Мінск : БДУКМ, 2016. 78 с. : іл.
2. Дзяржаўны спіс гісторыка-культурных каштоўнасцей Рэспублікі Беларусь. URL: <http://kultura.by/uploads/files/Gosspisok-sajt-2018-13.03.pdf>. (Дата звернення: 30.11.2019).
3. Котлярова Ж. Игорь Чернявский : О списке ЮНЕСКО, Кодексе о культуре и хозяйском отношении к наследию / Ж. Котлярова. URL: <http://pravo.by/novosti/obshchestvenno-politicheskie-i-v-oblasti-prava/2018/may/29052/>. (Дата звернення: 30.11.2019).
4. Мартинович Д. «Минский клад», «пояс Витовта» и пистолет 17 века. Чем гордится Национальный исторический музей / Д. Мартинович. URL: <https://news.tut.by/culture/523686.html>. (Дата звернення: 30.11.2019).
5. Музеі Беларусі=Museums Belarus: Інфармацыя аб музеях Міністэрства культуры Рэспублікі Беларусь / склад. А. Сташкевіч і інш.; пер. з бел. мовы А. Сташкевіч, В. Мірончык. Мінск : Беларусь, 2001. 272 с.
6. Об охране всемирного культурного и природного наследия. URL: <http://rntbcat.org.by/EK/US/Ecology/8.pdf>. (Дата звернення: 30.11.2019).

INSULA #3

7. Хвир Н. Состояние и проблемы охраны нематериального культурного наследия Республики Беларусь / Н. Хвир. *Аўтэнтычны фальклор: праблемы вывучэння, захавання, пераймання: зборнік навуковых прац* / рэдкал. : М. Мажэйка (адк. рэд.) [і інш.]. Мінск: БДУКМ, 2009. С. 34–35.

8. Basic Texts of the 2003 Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage / original design Baseline Arts Ltd, Oxford, UK. Luxemburg : UNESCO, 2011. 103 p.